

Για τον Εθνικισμό

1. Εισαγωγή

Η άποψη που επικρατούσε μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1980 ήταν ότι η εποχή του εθνικισμού έχει παρέλθει. Σε τούτο συνηγορούσαν η παγκόσμια οικονομία, οι κοινές πολιτικές αποφάσεις και οι διάφορες πολιτικοστρατιωτικές συμμαχίες. Για την Ευρώπη, τουλάχιστον, ίσχυε ότι η εποχή ίδρυσης εθνικών κρατών που ακολούθησε τη γαλλική επανάσταση, είχε τελειώσει με τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου. Ακόμη, γινόταν παραδεκτό ότι η βία ως μέσο αλλαγής των κρατικών συνόρων είχε απορριφτεί. Αυτό ήταν εξ άλλου και το δίδαγμα του τελευταίου πολέμου. Για τη διηρημένη Ευρώπη θα ίσχυε από εδώ και πέρα ειρήνη ή διαφορετικά ειπωμένο, η κατάσταση της αρνητικής ειρήνης, του *όχι πόλεμος* (J. Galtung). Ο χωρισμός της Ευρώπης σε δύο αντιμαχόμενα πολιτικοστρατιωτικά στρατόπεδα και η αναγκαστική ένταξη των πιο πολλών ευρωπαϊκών κρατών στο ένα ή το άλλο, δεν άφηναν σχεδόν καθόλου περιθώρια για ουδετερότητα ή εθνικούς δρόμους ανάπτυξης μιας χώρας.

Στη δυτική Ευρώπη η ελεύθερη μετακίνηση προϊόντων και κεφαλαίου, καθώς και η ελεύθερη μετακίνηση πολιτών, συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στην άμβλυνση και στη μη αναζωπύρωση των παλαιών εθνικών παθών. Από την άλλη πλευρά στην ανατολική Ευρώπη, κάτω βέβαια από την πίεση για διατήρηση της πολιτικοστρατιωτικής συμμαχίας, οι εθνικοί ανταγωνισμοί κι οι εμφύλιοι πόλεμοι είχαν καταστεί ανενεργοί. Τα κομμουνιστικά κόμματα που κυβερνούσαν, παρ' όλη την αντιδημοκρατικότητά τους, είχαν καταφέρει να περιορίσουν τις επιδράσεις του εθνικισμού στο εσωτερικό και να εμποδίσουν έτσι, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, μοναδικό για την ιστορία της περιοχής, την αλληλοσφαγή των λαών. Με την κατάρρευση όμως της σοβιετικής ηγεμονίας εθνικές συρράξεις θα ξεσπάσουν σχεδόν παντού. Ένας εκρηκτικός συνδυασμός από εναλασσόμενες εδαφικές διεκδικήσεις, πολεμικές συρράξεις, κύματα φυγάδων και προβλήματα μειονοτήτων, αντικατέστησαν τη ρητορεία του "προλεταριακού διεθνισμού". Το ιδεολογικό κενό που δημιουργήθηκε σ' Ανατολή και Δύση έμελλε να καλυφθεί πολύ γρήγορα από την ιδεολογία του εθνικισμού.

Ο Δ. Τσακίρης είναι Διδάκτωρ Φιλοσοφίας του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του Βερολίνου, όπου και διδάσκει στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης.

Έτσι, αυτήν την εποχή, καμιά άλλη ιδεολογία δεν έχει τόσο ισχυρή επίδραση σε παγκόσμια κλίμακα όσο ο εθνικισμός, καμιά ιδέα δεν συνεπαίρνει τις μάζες τόσο, όσο η εθνική ιδέα. Ακόμη και μικρές εθνικές ομάδες αυτοαναγορεύονται σε εθνότητες, πιστεύοντας ότι η ευημερία κι ευτυχία τους θα εξαρτηθεί από την ύπαρξη ή δημιουργία του δικού τους κράτους. Έθνη εφευρίσκονται ακόμη κι εκεί, όπου ποτέ πριν δεν υπήρξαν¹.

Δεν υπάρχει όμως κι ένας άλλος εθνικισμός; Ποιά είναι η θέση μας για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών; Για παράδειγμα των Παλαιστινίων, των Κούρδων, των Βορειοϊρλανδών, ή των λαών της πρώην Γιουγκοσλαβίας; Τι θα πούμε για το αίτημα απελευθέρωσης της Βόρειας Κύπρου, την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων; Δεν αξίζουν τα απελευθερωτικά κινήματα, σ' όλες τις ηπείρους ανεξαιρέτως, την παραπέρα υποστήριξή μας;

Στη συνέχεια, θα γίνει προσπάθεια να δοθεί μια απάντηση σ' αυτά τα ερωτήματα. Το άρθρο αυτό είναι περισσότερο μια ιστορική, κι όχι οπωσδήποτε ολοκληρωμένη αντιμετώπιση του ζητήματος. Κατ' αρχήν είναι ανάγκη να δοθεί ένας ορισμός του εθνικισμού, τέτοιος που να είναι αρκετά ευρύς ώστε να συμπεριλάβει όλες τις διαφορετικές μορφές του, αλλά και αρκετά ειδικός, ώστε να τις διακρίνει από συγγενικά του φαινόμενα. Στο πνεύμα αυτό, αναζητούμε βασικά χαρακτηριστικά που συνδέονται με την ουσία του εθνικισμού να αναδεικνύονται από τον ορισμό της έννοιας. Στα προβλήματα αυτά συγκαταλέγεται ακόμη και η διάκριση μεταξύ ενός "καλού" και ενός "κακού" εθνικισμού καθώς και η ολοφάνερη συγγενειά του με το ρατσισμό. Για την καλύτερη όμως κατανόηση του ζητήματος θα μας βοηθήσει μια σύντομη ματιά στην ιστορία.

2. Ο προβληματισμός γύρω από την έννοια του εθνικισμού

Η αφθονία των πολιτικών αιτημάτων και οραμάτων τα οποία γίνεται προσπάθεια να αποδοθούν με τον όρο "εθνικισμός", δείχνει ότι η έννοια αυτή είναι μια από τις πλέον αμφιλεγόμενες που υπάρχουν σήμερα στην πολιτική και επιστημονική χρήση της γλώσσας. Οι ερευνητές, οι οποίοι εδώ και αρκετές δεκαετίες ασχολούνται με τον εθνικισμό, δεν μπορούν να συμφωνήσουν σε γενικής παραδοχής ορισμούς για τις έννοιες του έθνους ή της εθνικότητας. Στην έννοια του εθνικισμού μπορούν να ενταχθούν, χωρίς δυσκολία, τόσο το πρόγραμμα ενός απελευθερωτικού κινήματος, όσο και η καταπίεση ενός λαού από έναν άλλο. Έτσι βλέπουμε συχνά να αποδίδεται ο χαρακτηρισμός του εθνικισμού τόσο σε ιμπεριαλιστικές επεμβάσεις, όσο και σε αντιιμπεριαλιστικά κινήματα. Μπορεί να συνδεθεί με προσπάθειες της πολιτικής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής χειραφέτησης, όσο και με γεγονότα που αφορούν στην καταπίεση.

Με τον εθνικισμό συνδέθηκαν ελπίδες για ένα πιο ελεύθερο και δικαιοέτερο κοινωνικό σύστημα. Εθνικισμός σήμαινε και σημαίνει για λαούς και άτομα πολλαπλή απελευθέρωση από πολιτικές και κοινωνικές διακρίσεις. Το αίτημα συγκρότη-

σης του έθνους συνετέλεσε στο να τεμαχιστούν στο 19ο και 20ο αιώνα ιστορικά ώριμα πολυεθνικά κράτη σ' έναν μεγάλο αριθμό μικρών κρατών (όπως η οθωμανική Αυτοκρατορία ή η μοναρχία των Αψβούργων). Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται εξ άλλου στις μέρες μας, μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη. Στον προηγούμενο αιώνα δημιουργήθηκαν κράτη όπως η Ελλάδα, η Ιταλία, η Γερμανία, η Τσεχοσλοβακία².

Από την άλλη, σημαίνει όμως ακόμη για λαούς και άτομα περιορισμό της ελευθερίας τους. Σε αρκετές περιπτώσεις απειλή ή ακόμα και εξαφάνιση της φυσικής τους ύπαρξης. Η πολιτική εξολόθρευσης των Εβραίων από τον εθνικοσοσιαλισμό αποτελεί γι' αυτό το πιο τρομερό παράδειγμα. Στον Μεσοπόλεμο κι ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, ο εθνικισμός αποτέλεσε συνώνυμο της μισαλλοδοξίας, της απανθρωπιάς και της βίας. Στο όνομά του διεξήχθησαν πόλεμοι κι έλαβαν χώρα εγκλήματα τερατώδη. Εκατομμύρια άνθρωποι ξεριζώθηκαν με τη βία από τους τόπους κατοικίας τους, για να νομιμοποιηθούν έτσι οι εδαφικές κατακτήσεις της μιας ή της άλλης νικήτριας χώρας.

Ο εθνικισμός λοιπόν εμπεριέχει κινδύνους κι ελπίδες. Μόνο σε ιστορική συνάρτηση μπορεί να γίνει σαφές, τι υπηρετεί κάθε φορά η έννοια. Απ' αυτά που αναφέραμε μέχρι αυτή τη στιγμή, μπορούμε να εξαγάγουμε προς στιγμήν το συμπέρασμα: Ο εθνικισμός δεν υπάρχει ως ενιαία οντότητα, παρά μόνον οι πολλαπλές μορφές εμφάνισής του. Γι' αυτό θεωρούμε σκόπιμο να γίνεται λόγος για "εθνικισμούς" αντί "εθνικισμού". Και πριν απ' όλα πρέπει να απαντήσουμε στο ερώτημα: Οι διαφορετικοί εθνικισμοί μορφολογικά και κατά το περιεχόμενο τους, μπορούν να επιδείξουν κοινές δομές και ν' αναχθούν σε συγκρίσιμες ιστορικές θέσεις εκκίνησης;

Ο όρος "εθνικισμός" χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1774 από τον Johann Gottfried Herder. Στην καθημερινή γλώσσα επικρατεί αρκετά αργότερα, γύρω στα μέσα του 19ου αιώνα³. Ένας από τους πιο σημαντικούς πολιτικούς επιστήμονες (Karl W. Deutsch), οι εργασίες του οποίου, από τη δεκαετία του 1950, εμπλούτισαν την έρευνα για τον εθνικισμό, ονόμαζε τον εθνικισμό γι' αυτό μια "πνευματική κατάσταση", η οποία παραπέμπει σε "εθνικές" ειδήσεις, αναμνήσεις και παραστάσεις, εξασφαλίζει μια ξεχωριστή θέση στην κοινωνική επικοινωνία και αποκτά βαρύτητα στις πολιτικές αποφάσεις. Κατά τον Deutsch, ένας εθνικιστής δίνει προσοχή κατ' εξοχήν σ' εκείνες τις ειδήσεις που εμπεριέχουν εθνικά σύμβολα ή σ' εκείνες οι οποίες έχουν συνταχθεί στον ειδικά εθνικό γλωσσικό και πολιτιστικό κώδικα⁴. Ο τέτοιος ορισμός του εθνικισμού, ο οποίος δίνει έμφαση στην έντονη κοινωνική επικοινωνία ως προϋπόθεση για το αίσθημα εθνικής ταυτότητας, δεν είναι ικανοποιητικός, μολονότι λαμβάνει υπ' όψη του μερικές σημαντικές όψεις του εθνικισμού.

Ένας ορισμός ο οποίος περιλαμβάνει τον εθνικισμό λαών που δεν είναι κάτοχοι κράτους κι εκείνων που κατέχουν το δικό τους κράτος πρέπει να είναι αναγκαστικά πιο περιεκτικός. Αυτήν την έλλειψη έρχεται να συμπληρώσει ο κοινωνιολόγος και ιστορικός Eugen Lemberg. Στα πλαίσια της εργασίας του *Κοινωνιολογική θεωρία του εθνικισμού* τον χαρακτηρίζει ως "σύστημα αντιλήψεων, αξιολογί-

σεων και κανόνων, το οποίο συνειδητά προσδίδει στην ομοιογένεια μιας μεγάλης κοινωνικής ομάδας μιαν ιδιαίτερη αξία". Με άλλα λόγια, καθιστά συνεκτική αυτή τη μεγάλη ομάδα και την αποκόπτει από τον περιγύρο της. Σ' αυτήν την συνάρτηση, ως πυρήνες αποκρυστάλλωσης για το αίσθημα της ομοιογένειας μιας μεγάλης κοινωνικής ομάδας, ο Lemberg ονομάζει την "ισότητα της γλώσσας, της καταγωγής, του χαρακτήρα, της κουλτούρας, ή την υπαγωγή κάτω από τις διαταγές μιας κοινής κρατικής εξουσίας".

Τον ορισμό του εθνικισμού του Lemberg, ως ιδεολογίας η οποία καταφέρνει να ενσωματώνει κοινωνικές ομάδες, συμπλήρωσε παραπέρα ο Theodor Schieder κατά τον οποίο: *Εθνικισμός είναι μια ειδική ιδεολογία ενσωμάτωσης, η οποία έχει πάντα ένα έθνος υπόψη της, κι όχι μόνο μια ομάδα με κοινωνικό ή θρησκευτικό προσανατολισμό*⁶. Ο εθνικισμός, όπως αυτός που εμφανίζεται κυρίως στην αμερικανική και γαλλική επανάσταση, είναι ιδεολογία και συγχρόνως πολιτική κίνηση, αναφέρεται στο έθνος και στο κυρίαρχο εθνικό κράτος ως κεντρικές ενδοκοσμικές αξίες, και είναι σε θέση να κινητοποιήσει πολιτικά έναν λαό ή μια μεγάλη ομάδα πληθυσμού. Ο εθνικισμός προσωποποιεί λοιπόν, σε μεγάλο βαθμό, μια δυναμική αρχή, η οποία είναι σε θέση να γεννήσει ελπίδες, συγκινήσεις και δράσεις. Είναι όργανο πολιτικής συμπαράταξης και ενεργοποίησης ανθρώπων, για την επιτυχία ενός κοινού σκοπού.

Εθνικισμός υφίσταται τότε, όταν το έθνος είναι η μεγάλη κοινωνική ομάδα στην οποία ο καθένας πρωτίστως αισθάνεται ότι ανήκει και όταν, τόσο το συγκινησιακό δέος που προκαλεί όσο και η νομιμοφροσύνη απέναντί του, βρίσκονται σε υψηλό επίπεδο. Δεν είναι η κοινωνική θέση ή το θρησκευμα, δεν είναι η δυναστεία ή το ιδιαίτερο κράτος, δεν είναι η περιοχή, η φυλή, ούτε επίσης η κοινωνική τάξη που καθορίζουν αρχικά το υπερπροσωπικό πλαίσιο αναφοράς. Ο καθένας δεν είναι πια, όπως για παράδειγμα αξίωνε η φιλοσοφία του διαφωτισμού, πάνω απ' όλα μέλος της ανθρωπότητας κι έτσι κοσμοπολίτης, αλλά αισθάνεται περισσότερο ως μέλος ενός συγκεκριμένου έθνους. Ταυτίζεται με τη δική του ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά και με τη μορφή της πολιτικής ύπαρξής του⁷. Το έθνος ή καλύτερα το εθνικό κράτος, σχηματίζει γι' αυτόν το ζωτικό χώρο και του παρέχει ένα κομμάτι αίσθησης ζωής στο παρόν και στο μέλλον. Στην ήδη πασίγνωστη εργασία του, *Κοσμοπολιτισμός και εθνικό κράτος*, ο Friedrich Meinecke έδειξε με το γερμανικό παράδειγμα αυτή την πολύπλευρη εξέλιξη του πνευματικού αναπροσανατολισμού, από την ουμανιστική καθολικότητα της διαφώτισης προς το έθνος και το εθνικό κράτος⁸.

Όσα ειπώθηκαν μέχρι τώρα σχετικά με τον εθνικισμό συνδέονται με την αφηρημένη έννοια του έθνους. Αυτό οδηγεί εύλογα στην ερώτηση: τι νοείται κάτω από το έθνος, ή τι είναι αυτό τελικά που φτιάχνει ένα έθνος; Σε τι διαφοροποιείται το έθνος από το λαό;

3. Προσδιορισμοί που αφορούν τον εθνικισμό και τους εθνικιστές

3.1 Εθνικισμός

Στα επόμενα θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο “εθνικισμός” για να περιγράψουμε μια ιδεολογία, όπως επίσης για να χαρακτηρίσουμε κάποιες ενέργειες. Ακόμη με τον όρο “κίνημα” θα εννοούμε και τα δύο: πνευματικές τάσεις και ουσιαστικές διαμαρτυρίες. Τον εθνικισμό τον ορίζουμε ως κίνημα για το δικό του κράτος. Τρία στοιχεία του καθορισμού αυτής της έννοιας πρέπει να διασαφηνιστούν διεξοδικότερα:

α) Οι εθνικιστές δεσμεύονται με το δικό τους εθνικό κράτος. Όποιος αφιερώνει τη δράση του σε μια πολιτική μονάδα στην οποία δεν ανήκει, δεν συμπεριφέρεται εθνικιστικά, εκτός κι αν θέλει μ' αυτόν τον τρόπο να πετύχει την εγγραφή του σε αλλότριο σύνδεσμο.

β) Οι εθνικιστές δεσμεύονται για κράτη, την ίδρυση ή την ισχυροποίησή τους. Ο εθνικισμός κάνει την εμφάνισή του από τη στιγμή που υπάρχουν θεσμοί, στην υπηρεσία των οποίων ανήκει το μονοπώλιο της βίας. Κάτι τέτοιο δεν παρατηρείται βέβαια στην αρχαιότητα ή το μεσαίωνα. Κράτος και εθνικισμός είναι σύγχρονα φαινόμενα. Ενώ όμως το κράτος άρχισε κάτω από φεουδαρχικά σχήματα ν' αποκόπτεται από την κοινωνία και να εμφανίζεται αρχικά στην προαστική μορφή του απολυταρχισμού, ο εθνικισμός γεννήθηκε στο γενικό πλαίσιο των αστικών κινήματων, χειραφέτησης, ενώ ως χρόνος γένεσής του θα πρέπει να θεωρηθεί η γαλλική επανάσταση.

γ) Οι εθνικιστές δεν θέλουν ένα οποιοδήποτε, αλλά το “εθνικό” κράτος. Επειδή όμως η διασαφήνιση της έννοιας έθνος έχει για το θέμα μας κεντρική σημασία, θα της αφιερωθεί περισσότερος χώρος. Κατ' αρχήν όμως πιστεύουμε ότι έχει ιδιαίτερη σημασία, να διασαφηνισθεί η ειδική νεωτερικότητα του εθνικισμού σε μια σύγκρισή του με τις φεουδαρχικές σχέσεις.

3.2 Προϊστορία του φαινομένου

Οι κυρίαρχες ομάδες στη φεουδαρχία και στο προεπαναστατικό καθεστώς της Γαλλίας δεν είχαν να κάνουν σε τίποτα με την εθνική ιδέα. Οι ιδέες που τους καθοδηγούσαν ήταν η παγκοσμιότητα της αυτοκρατορίας (εκκλησία) και η υπερπολιτική κοινότητα συμφερόντων της τάξης των ευγενών. Μακριά από το να υποστηρίζουν μια εθνική κουλτούρα, οι κυρίαρχες τάξεις στους προεπαναστατικούς

σηματισμούς τόνιζαν αρκετά τις πολιτισμικές διαφορές τους με τις “κατώτερες” κοινωνικές ομάδες”. Όσο κατάφερε η τάξη των ευγενών μέσω συγγενικών σχέσεων και ευκαιριακών γάμων να υπερβαίνει το εκάστοτε πολιτικό τοπίο, τόσο περισσότερο αποστασιοποιούνταν από τις κατώτερες τάξεις. Ο κλήρος δεν υπάκουε κατ’ αρχήν στην πολιτική κοινότητα, αλλά στην *una sancta* (την μία αγία καθολική και αποστολική εκκλησία), κέντρο της οποίας ήταν ο πάπας στη Ρώμη και κατά χρονικά διαστήματα στην Αβινιόν.

Δεν είναι οι διαφορές μεταξύ εθνών, αλλά οι διαφορές μεταξύ τάξεων και στρωμάτων που χαρακτηρίζουν τον “φαντασιακό θεσμό” του φεουδαρχικού κόσμου (Κορνήλιος Καστοριάδης). Όχι το πολιτιστικό που ένωνε, αλλά αυτό που χώριζε, υπογραμμίζοταν μέσα στην κοινωνία. Στο έδαφος αυτού του χάσματος δεν μπορούσε να θεμελιωθεί καμιά “εθνική σκέψη”. Κανένα άλλο σύστημα συμβόλων δεν έχει παίξει τόσο σπουδαίο ρόλο στη διαδικασία της πολιτιστικής ενοποίησης, όσο η γραπτή γλώσσα. Στη φεουδαρχία η γλώσσα εγκαθιστούσε προνόμια ορισμένων μειοψηφιών, οι οποίες βρισκόνταν σε “οργανική” σύνδεση με τις κυρίαρχες τάξεις. Η γλώσσα ήταν μέσο διάκρισης, διαφοροποίησης από τα κατώτερα στρώματα. Ο κλήρος συνεννοείτο μεταξύ του στα εκκλησιαστικά λατινικά, η δε τάξη των ευγενών σε μια αυλική γλώσσα.

Οι κυριαρχούμενες τάξεις έμεναν αιχμάλωτες στον περιορισμένο κόσμο των τοπικών τους διαλέκτων. Μετέδιδαν τη γλώσσα τους μιλώντας την και όχι προσδιορίζοντάς τη σε σχολικά βιβλία και λεξικά: *Η κλειστή κοινότητα έχει την τάση να επικοινωνεί με έννοιες η σημασία των οποίων μόνον από τα συμφραζόμενα μπορεί να αναγνωρισθεί, σ’ αντίθεση σχετικά με το κείμενο συνδεδεμένο σχολαστικισμό της γραφής. Η διάλεκτος του χωριού δεν έχει κανονιστικές ή πολιτικές αξιώσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να υπερβούν το τοπικό γενικό πλαίσιο. Αντίθετα, αποφεύγει να γνωστοποιήσει το χωριό προέλευσης, ή στην τοπική αγορά να προσδιορίσει τους ομιλούντες¹¹.*

Στη διαδικασία του ερχομού ενός νέου κόσμου η Μεταρρύθμιση αποκτά καταλυτική λειτουργία. Για το θέμα που μας απασχολεί αξίζει να τη μνημονεύσουμε, γιατί στις διαφορετικές ποικιλίες αυτής της “πνευματικής ανατροπής” η πίστη στη Γραφή ήταν κοινή. Λόγος ήταν ο γραπτός λόγος. Ο Γερμανός μεταρρυθμιστής Martin Luther δεν μπορούσε εύκολα να τον χρησιμοποιήσει για τη μετάφραση της Βίβλου, κι έπρεπε κατά έναν τρόπο να τον δημιουργήσει από την αρχή. Στη διαδοχή του βοήθησε παρά πολύ εκείνη την εποχή η εφεύρεση της βιβλιοεκτυπωτικής τέχνης¹¹. Η σημασία του νέου μέσου επικοινωνίας για τον εθνικισμό θα τονισθεί στις πολλές προσπάθειες ερμηνείας του. Ένα παράδειγμα δίνει ο Ernest Gellner, για τον οποίο η “επιτυχία” του εθνικισμού εξηγείται από τις λειτουργικές ανάγκες των βιομηχανικών κοινωνιών. Επ’ αυτού συγκαταλέγει, πριν απ’ όλα, μια κωδικοποιημένη υψηλή κουλτούρα¹², η οποία πρέπει να είναι προσιτή σ’ όλα τα μέλη μιας κοινωνίας με καταμερισμό εργασίας. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά: κινητικότητα, επικοινωνία, ένα συγκεκριμένο ελάχιστο επίπεδο εξειδίκευσης λόγω της παραπέρα ανάπτυξης που επιβάλλονται στις κοινωνικές ομάδες στο όνομα της βιομηχανι-

κής τάξης πραγμάτων και της προσπάθειας για ανάπτυξη και ευημερία, τις υποχρεώνουν να διευρυνθούν και να αρχίσουν να κινούνται προς την κατεύθυνση της πολιτισμικής ομοιογένειας¹³. Χωρίς τους κρατικούς πόρους δεν θα μπορούσε μια τέτοια κουλτούρα ούτε να επιβληθεί, ούτε να διατηρηθεί. Ο Gellner κατανοεί τη βιομηχανική κοινωνία ως αφηρημένη κοινωνία επικοινωνίας, στην πολιτιστική κόλλα της οποίας προσκολλώνται ειδικές νομιμότητες: Το κράτος καθίσταται το νέο σταθερό σημείο κοινωνικών αναζητήσεων και καθορισμού ταυτοτήτων.

Η μεταρρύθμιση, ως θρησκευτικό κίνημα των πιστών των Γραφών, αποκτά ένα σημαντικό ρόλο στην προϊστορία του εθνικισμού. Η προϋπόθεση μιας κωδικοποιημένης υψηλής κουλτούρας, όπως επισημαίνει ο Gellner, είναι μεν μια αναγκαστική, όχι όμως και αρκετή, προϋπόθεση για τη γένεση εθνικών “ιδεών”. Η κοινή πρόσβαση όλων σ’ αυτήν την κουλτούρα, δικαιολογεί κατ’ αρχήν την ικανότητά τους να εμπνεύσουν ένα κίνημα που θέλει να αλλάξει τον κόσμο. Αυτός ο ισονομισμός¹⁴ αντιστοιχεί δομικά στην προτεσταντική ιδέα της ίσης πρόσβασης όλων των πιστών το θεό. Όπως οι μεταρρυθμιστές καταπολέμησαν το μεσολαβητικό ρόλο της εκκλησίας, έτσι και τα αστικά κινήματα χειραφέτησης καταπολέμησαν την κοινωνική διαστρωμάτωση σε συντεχνίες. Το κοινό σημείο και των δύο είναι ότι το κάθε άτομο πρέπει να έχει τη δυνατότητα, αδιαμεσολάβητα, να συμμετέχει σ’ όλα: ως χριστιανός στην αναζήτηση του ελεήμονα θεού, ως ελεύθερος πολίτης στο κράτος.

Έτσι αναφέρθηκε κι ένα τρίτο σημείο, στο οποίο ο προτεσταντισμός αναδεικνύεται ως ο προπομπός του εθνικισμού: Στον ατομικισμό των μεταρρυθμιστών διακηρύσσεται το μέλλον των δυτικών κοινωνιών ως βιομηχανικό. *Ο καπιταλισμός θα καταστρέψει τις παλιές σχέσεις, τις συντεχνίες τα σωματεία, και θα ξανασυνθέσει την κοινωνία εκ νέου, σε άτομα κατόχους εμορνεμάτων και ψηφοφόρους πολίτες.* Αν όμως μεταξύ των ανθρώπων δεν απομένει κανένας άλλος δεσμός εκτός από το *γυμνό συμφέρον και την άψυχη καθαρή πληρωμή τοις μετρητοίς (Marx)*, έχει ετοιμασθεί ο δρόμος για μια “πολιτική θρησκεία”. Η συμμετοχή σε μια προηγμένη κουλτούρα, προστατευόμενη και διαδιδόμενη από το κράτος, σημαίνει την άρση της απομόνωσης σε μια φαντασιακή κοινότητα, σημαίνει ακόμη την υπόδειξη στον πολίτη ότι η νομιμότητα πρέπει να του γίνει δεύτερη φύση, όπως και στον χριστιανό άνθρωπο ο σεβασμός στο θεό.

3.3 Έθνος

Για να εξηγήσουν οι περισσότεροι συγγραφείς τι είναι ένα έθνος, αναφέρουν μερικά αναπόφευκτα αντικειμενικά γνωρίσματα ή κριτήρια εθνικής ένταξης. Η πιο γνωστή προσπάθεια ορισμού του έθνους προέρχεται από τον Ιωσήφ Β. Στάλιν: “Έθνος είναι μια ιστορικά διαμορφωμένη σταθερή κοινότητα ανθρώπων, που προέκυψε στη βάση της κοινής γλώσσας, του εδάφους, της οικονομικής ζωής και των αποκαλυπτομένων ψυχικών χαρακτηριστικών μέσα στην κοινότητα της κουλτούρας”¹⁵.

Η υποτιθέμενη ισχύς του σταλινικού ορισμού αποδεικνύεται πολύ γρήγορα ως η αποφασιστική αδυναμία του. Τι είναι για παράδειγμα μια “σταθερή κοινότητα”; Γνωρίζουμε ότι το φαινομενικά “σταθερό” μπορεί, ακριβώς στην περιοχή της κρατικότητας πολύ γρήγορα να διαλυθεί στα συστατικά μέρη που το αποτελούν, όπως για παράδειγμα η πρώην ΛΔΓ, η ΕΣΣΔ, η Τσεχοσλοβακία ή η Γιουγκοσλαβία. Τι είναι η “κοινή γλώσσα”; Προηγείται του σχηματισμού του έθνους ή είναι το επακόλουθό του; Τι σημαίνει “η κοινότητα συμφερόντων της οικονομικής ζωής” στη συνένωση μιας διεθνούς οικονομίας, στην οποία οι λειτουργικοί χώροι παραγόμενα αγορά, κράτος και περιοχή αλληλοσυγκρούονται γεμάτοι από αντιθέσεις;¹⁶

Η νεότερη βιβλιογραφία για τον εθνικισμό και το έθνος είναι γεμάτη από επιτυχημένες προσπάθειες ν’ αποσυνδέσουν τη σταθερότητα τέτοιων παραγόντων μέσω της ιστορικοποίησης¹⁷. Η “αντικειμενικότητά” τους αποδεικνύεται στο φως της κριτικής της ιδεολογίας απλά ως προπαγανδιστικό μέσο για το σκοπό. Ειρωνική αναίρεση των παραπάνω γίνεται στην παρακάτω πρόταση: “Έθνος (...) είναι μια ομάδα ανθρώπων η οποία είναι ενωμένη μέσω ενός κοινού λάθους αναφορικά με την καταγωγή τους και μιας κοινής αποστροφής ενάντια στους γειτόνους τους”¹⁸.

Υπάρχει μία επί πλέον ένδειξη για την ανεπάρκεια του σταλινικού ορισμού: ‘Όπως κι αν τοποθετήσει κανείς τα συστατικά του μέρη, αυτά δεν αρκούν για να συμπεριλάβουν όλα τα μέχρι σήμερα αναγνωρισμένα έθνη. Η Ελβετία είναι το πιο παλιό παράδειγμα για ένα “έθνος”, στο οποίο το περισσότερο “αντικειμενικό” των σταλινικών γνωρισμάτων προφανώς λείπει: η κοινή γλώσσα.

Περισσότερο αξιοπρόσεκτος φαίνεται να είναι ο ορισμός της έννοιας έθνος του Benedict Anderson, ο οποίος ορίζει το έθνος ως ιδεατή πολιτική κοινότητα, η οποία νοείται ως περιορισμένη και κυρίαρχη¹⁹. Πράγματι, ο ορισμός αυτός είναι πιο συγκεκριμένος και επιτρέπει μια καλύτερη προσέγγιση στα διαφορετικά γνωρίσματα του φαινομένου απ’ όλες τις συγκεκριμενιστικές προσπάθειες, να περιγράψουν με κάθε λεπτομέρεια μια αυστηρά οριοθετημένη εικόνα του “έθνους”. Επίσης τα συστατικά μέρη αυτού του ορισμού αξίζουν τον κόπο μιας πληρέστερης θεώρησης.

α) Το έθνος είναι μια φαντασία. Αυτό σημαίνει ότι δεν είναι ιστορικά αμετάβλητο, αλλά αποτελεί ένα πολιτισμικό κατασκεύασμα. Το έθνος μεταβάλλεται σε υλική πραγματικότητα στο βαθμό που πραγματοποιείται το συνδεδεμένο μ’ αυτό πολιτικό πρόγραμμα. Τα έθνη δημιουργούνται, δεν κληρονομούνται. Αυτό υποδεικνύει και η λέξη nation-building. Προϋπόθεση όμως για την επιτυχία αυτής της διαδικασίας είναι βέβαια ότι το “φαντασιακό έθνος” δεν θάναι καμιά παράλογη ιδέα. Δεν μιλούμε για φαντασία, με την έννοια ενός δημιουργήματος της φαντασίας, αλλά για να κάνουμε κατανοητό ότι εννοιολογικά αντιληπτές μονάδες δεν κατανοούνται από μόνες τους, αλλά χρειάζονται την “κατασκευή”, πνευματικά και υλικά.

β) Το έθνος είναι μια πολιτική κοινότητα. Αιτείται με αυτό η ομοιογένειά της και η δύναμη της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Και οι δύο αξιώσεις εμπεριέχονται στη λέξη “κοινότητα”, χωρίς βέβαια να έχουν εκ των προτέρων καθορισθεί κατά το περιεχόμενο. Με το κριτήριο της ομοιογένειας χαρακτηρίζεται βασικά η προσπάθεια

να ελαχιστοποιούνται εντάσεις και διαφορές σε μια κοινωνική μονάδα. Το έθνος είναι μια ιδέα, η οποία πρέπει να είναι ικανή να προσφέρει λύσεις και να ρυθμίζει τα προβλήματα των κοινωνικών ομάδων.

γ) Το έθνος φαντάζεται ως περιορισμένο και κυρίαρχο. Τα γνώρισματα αυτά παραπέμπουν στην κρατικότητα ως συστατικό μέρος και σημείο καταφυγής όλων των εθνικών αντιλήψεων. Κάνουν σαφές, γιατί αυτή η χαρακτηριστική μορφή πολιτικής οργάνωσης προηγείται λογικά και ιστορικά του έθνους. Κανένας άλλος δεν γνώριζε αυτό τόσο καλά, όσο μερικοί από τους “αρχιτέκτονες” εθνικών δημιουργημάτων. “Το κράτος φτιάχνει το έθνος, όχι το έθνος το κράτος”, διαπίστωνε ο στρατηγός Pilsudski, απελευθερωτής της Πολωνίας. Το κράτος χρειάζεται το έθνος για τη νομιμοποίησή του. Αν επικαλεσθούμε αυτή τη θέση, παίρνουμε την πασίγνωστη δήλωση του Massimo d' Azeglio μπροστά στο κοινοβούλιο της προσφάτως ενωμένης Ιταλίας: “Δημιουργήσαμε την Ιταλία, τώρα πρέπει να φτιάξουμε και Ιταλούς”²⁰

3.4 Εθνικισμός, κράτος και βία

Το κράτος είναι αρμόδιο για τη χάραξη και ασφάλεια των συνόρων (Νίκος Πουλιαντζάς), εντός των οποίων κατέχει και το μονοπώλιο της βίας. Είναι κυρίαρχο εφόσον αναγνωρίζεται η πολιτική του υπόσταση από τη διεθνή κοινότητα, ως πολιτικού υποκειμένου. Άρα, χρειάζεται μέσα για να διασφαλίσει την αναγνώρισή του: Γραφειοκρατία, διοίκηση, αστυνομία, στρατό. Το τελευταίο είναι, όπως ξέρουμε, το πιο σημαντικό απ’ όλα. Συνεπώς η βία παίζει τόσο στις εξωτερικές, όσο και στις εσωτερικές σχέσεις των κρατών, τον βασικό ρόλο. Άπαξ και ιδρύθηκαν, εκθέτονται ως αξιόμαχα αναγκαστικά ιδρύματα-ψυχιατρεία, “Zwangsanstalten” (Max Weber). Το ότι ακόμη και η γένεση των κρατών δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς βία, τεκμηριώνεται εμπειριστικώς από τον Ekkehart Krippendorff στην ανάλυσή του σχετικά με το “Κράτος και πόλεμος”, όπου η βία καταλαμβάνει κεντρική θέση²¹.

Τώρα μπορούμε να συμπληρώσουμε τον πρώτο μας ορισμό: Εθνικισμός είναι ένα κίνημα που τείνει να δημιουργήσει αξιόμαχα αναγκαστικά ιδρύματα, να τα ενισχύσει ή να τα αναδιοργανώσει σε εθνικό πνεύμα. Σ’ αυτή τη γενική πραγματικότητα θεμελιώνεται η ένταση των σχέσεων εθνικισμού και ειρήνης.

Οι εθνικιστές κατανοούν το περιβάλλον του συστήματός τους, ως αναρχική συνύπαρξη κι αντιπαράθεση ομοειδών πολιτικών σχημάτων, πάνω στο οποίο πρέπει να επικρατήσει το εθνικό κράτος. Η απόκρουση της απειλής, η οποία ανακύπτει από την αναπόφευκτη συνύπαρξη με τα άλλα κράτη, απαιτεί ακριβώς εκείνη την ομοιογένεια στο εσωτερικό, η οποία στοιχειοθετείται στην έννοια του έθνους. Μια ομοιογένεια, για να το πούμε εκ των προτέρων, η οποία δεν θα πρέπει να είναι “εθνική”. Ακόμη, έθνη στα οποία ο πλουραλισμός είναι συστατικό γνώρισμα, υποτάσσουν τουλάχιστον σε διεθνείς διενέξεις το ειδικό στο “γενικό καλό”. Καμιά δη-

μοκρατία δεν είναι γνωστή στην οποία να μην παίρνονται σε περιστάσεις όξυνσης ή πολεμικής σύρραξης δραστικοί περιορισμοί τουλάχιστον. Η αλήθεια, σχετικά με τα όρια ελευθερίας που προστατεύεται από το κράτος συναντάται επίσης στον Carl Schmitt: “Κυρίαρχος είναι αυτός ο οποίος αποφασίζει για την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης”.

Το έθνος νοείται ως περιορισμένο. Έθνη εμφανίζονται μόνον στον πληθυντικό. Αυτό το γεγονός φαίνεται να επιτρέπει επίσης μια “θετική” ανάγνωση. Η αναγνώριση ενός έθνους υπονοεί την αναγνώριση άλλων εθνών. Έτσι ο εθνικισμός αναδεικνύεται αρχικά ως αξίωμα καθολικό. Το ιδιαίτερο μετατρέπεται σε καθολικό. Στο μισό του 19ου αιώνα αυτό γινόταν φανερό με την ίδρυση διεθνών ενώσεων των εθνικιστών²². Τα όρια τους όμως δεν άργησαν να φανούν. Εξελίχθηκαν σε γραμμές συγκρούσεων μεταξύ κινήματων, ο εθνικισμός των οποίων προκάλεσε άρθρωση αλληλοαποκλειομένων αξιώσεων. Έτσι γεννήθηκαν στις πολυεθνικές αυτοκρατορίες της ανατολής -και νοτιοανατολικής Ευρώπης “υπερεθνικισμοί”²³, οι οποίοι έθεσαν σε κίνηση μια άπειρη σειρά διαδικασιών διάσπασης: Ένας μαγυάρικος εθνικισμός εξεργέθηκε ενάντια στην υπεροχή των Γερμανο-αυστριακών. Η πολιτική της μαγυαροποίησης στο συγγρικό μέρος της διπλής μοναρχίας, προκάλεσε αντιδράσεις των Κροατών, των Σλοβένων, των Ρουμάνων, των Γερμανών κ.ο.κ.

Αυτές οι διαιρέσεις οφείλονται στην ανάμειξη εθνοτήτων της αυτοκρατορίας των Αψβούργων και φανερώνουν μια γενική αλήθεια για το εθνικό αξίωμα. Πραγματικά η απροσδιοριστία του περιεχομένου της έννοιας του έθνους δεν επιτρέπει αναφορές του είδους. Στο κράτος υφίσταται η εθνική πολυμέρεια για όλους. Ακόμη κι αν κάθε κράτος περιλάμβανε μόνον ένα έθνος, θα ήταν πιθανό, αυτή η ιδανική κατάσταση να μην ισχύει την ελαύριο. Στην πραγματικότητα πάντα περισσότερες κοινωνικές ομάδες αξιώνουν να συστήσουν ένα έθνος, ώστε να υπάρξουν ως κράτη.

Το πρόβλημα οξύνεται ακόμη περισσότερο, όταν το έθνος καθορίζεται εθνικά. Για να απλοποιήσουμε τα πράγματα, προτείνουμε με την έννοια έθνος, να κατανοούμε τον συνδυασμό αντικειμενικότερων και σαφέστερων παραγόντων, όπως κοινή γλώσσα, καταγωγή, κουλτούρα και φυσιολογία. Τότε η πρακτική, υποκειμενική αδυναμία να αποδείξει τη γενίκευση των εθνικών αξιώσεων αποκαλύπτεται εννοιολογικά από τον απατηλό χαρακτήρα της εθνικής αντίληψης περί νόμου και τάξης: στην “ταύτιση των συνόρων κράτους και έθνους” καθώς στην “ταύτιση των πολιτιστικών και κρατικών συνόρων”²⁴. Επειδή αυτή η ισότητα κάλυψης, στην πραγματικότητα, δεν συναντάται πουθενά, οι εθνικιστές τείνουν να την κατασκευάσουν: με ενσωμάτωση, αφομοίωση, απέλαση, αναγκαστική μετοίκηση, ακόμη δε και με φυσική εξόντωση. Η παγκόσμια ιστορία είναι μια ατέλειωτη συνέχεια “επιτυχημένων” αφομοιώσεων πληθυσμών, τις οποίες κανείς πλέον δεν θέλει να θυμάται. Η ιδέα της εθνικής καθαρότητας, εντός των συνόρων και της εθνικής πολλαπλότητας εκτός αυτών, είναι ψευτοπλουραλιστική. Αποκρύπτει την τάση του αποκλεισμού και της ιεράρχησης και άνισης μεταχείρισης κατά μήκος “εθνικών”, δια-

χωριστικών γραμμών.

Αυτό έχει άμεσες συνέπειες στις ενδοκρατικές σχέσεις: Αν τα σύνορα κρατών και έθνους δεν συμπίπτουν απόλυτα, μπορούν τα κράτη να αναλάβουν το ρόλο “αναδόχου” για έθνη, τα οποία είτε εν μέρει είτε καθόλου δεν περιλαμβάνουν. Στη βάση αυτού του αξιώματος, χαρακτηριστικότερη περίπτωση του οποίου είναι ο πανσλαβισμός, εξαφανίζονται τα όρια μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών υποθέσεων ενός κράτους. Μια τέτοια “υπέρβαση συνόρων” παρατηρείται επί του παρόντος στον προθάλαμο του πολέμου μεταξύ Ουγγαρίας και Ρουμανίας. Επίσης αυτή τη λογική ακολούθησε -εν μέρει κι η γερμανική κυβέρνηση με την πρόωξη αναγνώριση της Κροατίας και Σλοβενίας - κι η αυστριακή Κυβέρνηση με τη μεροληπτική της στάση για τη Σλοβενία στο γιουγκοσλαβικό πόλεμο.

4. Διαφοροποίηση της έννοιας έθνος

Η ιδεατή ομοιογένεια του έθνους μπορεί να δικαιολογηθεί κατά δύο τρόπους: πρώτον, με μια πολιτική πράξη βούλησης, ως σε “καθημερινό δημοψήφισμα” (Ernest Renan). Αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως υποκειμενική ή βολονταριστική αντίληψη του έθνους. Δεύτερον, με πολιτισμικές και εθνικές εναρμονίσεις. Επ’ αυτού λαμβάνονται υπόψη παράγοντες όπως οικιστική περιοχή, γλώσσα, παράδοση και θρησκεία. Αυτό θεωρείται ως η αντικειμενική ή ντετερμινιστική αντίληψη περί έθνους. Ο ερευνητής του εθνικισμού Hans Kohn, ο οποίος εισήγαγε αυτή τη διάταξη στην επιστημονική βιβλιογραφία, κατατάσσει τις δύο αντιλήψεις σε διαφορετικές περιοχές της Ευρώπης: την υποκειμενική για τη Δυτική και την αντικειμενική για την Ανατολική Ευρώπη²⁵.

4.1 Η υποκειμενική αντίληψη

Χαρακτηριστικό παράδειγμα του βολονταριστικού εθνικισμού θεωρείται η γαλλική επανάσταση. Στις θεωρίες των επαναστατών ο κυρίαρχος λαός συγκροτούσε το έθνος. Εξάλλου οι δύο έννοιες έθνος και κράτος χρησιμοποιούνται ως συνώνυμες. Ακόμη και σήμερα, τόσο στη γαλλική όσο και στην αγγλική γλώσσα η λέξη “nation” σημαίνει το έθνος και το κράτος²⁶. Σ’ αυτήν την εξίσωση εκφράσθηκε η ιδεολογική αξίωση του αστισμού ενάντια στον τοπικισμό των φεουδαρχικών προνομίων. Στην πράξη, αυτό μεταφράζεται με την απαίτηση του συνόλου των πολιτών για χειραφέτηση. Εγείροντας τις αξιώσεις της η τρίτη τάξη, αποσκοπούσε στην απελευθέρωση ολόκληρης της κοινωνίας. Την ένταξη στο λαό την απέδιδαν οι Γάλλοι στην ελεύθερη απόφαση ελεύθερων πολιτών (οι γυναίκες δεν νοούνται ακόμη ελεύθερες). Στο παιχνίδι εισερχόταν μεν ένα στοιχείο του “αντικειμενικά” αντίθετου σχεδίου, με την απαίτηση ότι όποιος θέλει να είναι Γάλλος πρέπει να μάθει τη

γαλλική γλώσσα, που όμως δεν προϋπέθετε ακριβώς τη γνώση της, αλλά μόνον την προθυμία να την αποκτήσει²⁷.

Ιδιαίτερα σαφής γίνεται αυτή η διαφορά μεταξύ “υποκειμενικής” και “αντικειμενικής” αντιμετώπισης του προβλήματος της γλώσσας, στην περίπτωση των ΗΠΑ. Στην χώρα αυτή της μετανάστευσης δεν μπορούσε να βρεθεί καμιά κοινή γλωσσική βάση, εξ αιτίας της ανομοιογένειας των χωρών προέλευσης των κατοίκων της. Όποιος ζούσε στις ΗΠΑ το έκανε αυτό με τη θέλησή του, αν βέβαια δεν ανήκε στον ιθαγενή πληθυσμό. Επομένως, προηγήθηκε της απόφασης, για τη χρήση των αγγλικών²⁸ ως “εθνικών” μέσωσταν κατανόησης, μια δημοκρατική απόφαση. Απέχοντας πολύ από το να προϋποθέτει τη γλώσσα ως προσδιοριστικό παράγοντα του nation-building, η συνειδητή εκλογή της σηματοδότησε έναν απαραίτητο σταθμό στην εκπαιδευτική διαδικασία.

4.2 Η αντικειμενική αντίληψη

Έχουμε επισημάνει παραπάνω ότι η γένεση της μορφής κράτους, προηγήθηκε του έθνους. Αυτό βέβαια ισχύει γενικά κι όχι για κάθε ιδιαίτερη περίπτωση. Πιο συγκεκριμένα: Το κράτος ως πολιτική μορφή είναι η προϋπόθεση της δυνατότητας του εθνικισμού. Άπαξ και επινοήθηκε όμως αυτός, μπορεί να προκαλέσει αξιώσεις κι εκεί όπου ακόμη η δημιουργία του κράτους εκκρεμεί. Εκεί όπου ο σχηματισμός της “εθνικής συνείδησης” εξελισσόταν στη βάση μιας εδαφικής περιοχής, ήδη ενοποιημένης από το κράτος, η ιδέα αυτή μπόρεσε διαδοθεί καλύτερα απ’ ό,τι εκεί όπου τα εθνικά κινήματα προσέκρουσαν σε εδαφικούς κατακερματισμούς και ξένα στρατεύματα.

Ακριβώς αυτή ήταν η περίπτωση στη μεταγενέστερη Γερμανία. Αφού ο στρατός του Ναπολέοντα μετέφερε την επανάσταση πέρα από το Ρήνο, προκάλεσε τους Γερμανούς διανοητές -και περισσότερο απ’ όλους τον φιλόσοφο Johan G. Fichte- να εκφράσουν φιλοδοξίες για ένα εθνικό κράτος. Στο προβλεπόμενο όμως γι’ αυτό έδαφος υπήρχε ένας μεγάλος αριθμός πριγκιπάτων. Και ναι μεν οι Γάλλοι κατακτητές μείωσαν τον αριθμό των στρατευμάτων τους και διόρθωσαν τις ιδιαίτερα ασύμφορες χαράξεις συνόρων, όμως η “Γερμανία” παρέμενε για αρκετό διάστημα ένα πολιτικό συνονθύλευμα. Το “γερμανικό” κίνημα έπρεπε να ιδρύσει το αντικείμενο της επιθυμίας του στο βασίλειο των ιδεών, κι όσο πιο αντικειμενικά αυτές άγγιζαν το θέμα, τόσο πιο υποβλητική καθίστατο η δύναμη τους. Δεν προηγήθηκε λοιπόν το γερμανικό έθνος του γερμανικού κράτους, αλλά η πίστη σ’ αυτό. Αυτός ο φετιχισμός χαρακτηρίζει τη ντετερμινιστική αντίληψη περί έθνους.

Στην πραγματικότητα λοιπόν η εθνική θέληση καθώς κι η παραγνώριση της λειτουργίας της είναι συστατικό για τον “αντικειμενικό” εθνικισμό. Όμως όσο λιγότερο αυτός μπορεί να στερηθεί την πράξη αυθαιρεσίας της κρίσης, τόσο λιγότερο ο “υποκειμενικός” εθνικισμός είναι νοητός χωρίς δομικές προϋποθέσεις. Τα δυνητικά μέλη ενός έθνους πρέπει αντίστοιχα να θεωρούν τους εαυτούς τους ως τέ-

τοια. Τέτοιες προδιαθέσεις θεμελιώνονται σε δομικές αλληλοεξαρτήσεις, από τις οποίες, αν και κανένας καταναγκασμός εθνικής εξάρτησης δεν μπορεί να συναχθεί (γιατί αυτό θα σήμαινε την άρνηση του βολονταριστικού στοιχείου), πρέπει να παρουσιάζουν γνωρίσματα, με τα οποία οι εθνικιστές αντικειμενικά μπορούν να συνδεθούν.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι η εθνική ιδέα είναι ένα υπό αίρεση πρόταγμα. Γενική προϋπόθεση της είναι η ύπαρξη του κρατικού σχήματος. Οι ιδιαίτερες προϋποθέσεις της δεν μπορούν α priori να προκαθοριστούν (διαφορετικά υποκύπτουμε στην αυταπάτη του “αντικειμενικού” εθνικισμού), αλλά έχουν ανάγκη ιστορικής-ειδικής διερεύνησης.

Στη μέχρι τώρα προτεινόμενη διάκριση, εντάσσεται κατά το περιεχόμενο ο λόγος του κράτους-έθνους και του πολιτισμικού έθνους. Αυτή η συζήτηση μας φέρνει πίσω στο Γερμανό ιστορικό Friedrich Meinecke²⁹. Τα συστατικά στοιχεία της λέξης κράτος και κουλτούρα παραπέμπουν στη διαφορά μεταξύ ενός έθνους, το οποίο μπορεί ν' αναχθεί σ' ένα κρατικά ενωμένο έδαφος, και ενός έθνους, που υπάρχει κατ' αρχήν, μόνον μέσω μιας κοινής κουλτούρας. Χωρίς δυσκολία μπορούμε να διακρίνουμε σ' αυτό μια σύνθεση της γαλλικής και της γερμανικής περίπτωσης.

5. Φιλελεύθερος και οργανικός εθνικισμός

Όταν οι αριστεροί κατεβαίνουν στους δρόμους και διαδηλώνουν για την αυτοδιάθεση του παλαιστινιακού και κούρδικου λαού, ενώ για άλλους λαούς δεν κουνούν ούτε το μικρό τους δάχτυλο, δέχονται τουλάχιστον σιωπηρά δύο διαφορετικούς τύπους εθνικισμού. Η καταξιωμένη του εκδοχή ως απελευθερωτικού εθνικισμού δεν του επιτρέπει να συγχέεται μ' εκείνη της παρανοϊκής ιδέας, η οποία μόνο κρατούντες θα ωφελούσε, ενώ παράλληλα θα δικαιολογούσε νέες αδικίες.

Διάκριση μεταξύ των δύο τύπων του εθνικισμού γίνεται όχι μόνο στην πολιτική αντιπαράθεση, αλλά και στην επιστημονική συζήτηση. Πολλοί ερευνητές κάνουν διάκριση μεταξύ ενός προοδευτικού και ενός συντηρητικού-αντιδραστικού εθνικισμού. Η πρώτη εκδοχή χαρακτηρίζεται ως Risorgimento εθνικισμός (=προσπάθεια επαν- ίδρυσης ή ενοποίησης κράτους). Η λέξη Risorgimento ταιριάζει για το χαρακτήρα του μοντέλου του ιταλικού εθνικισμού, όπως διατυπώθηκε από τον Guiseppe Mazzini στις αρχές του 19ου αιώνα: Κάθε έθνος έπρεπε να απελευθερωθεί από την ξένη κυριαρχία και να συγκροτηθεί ως πολιτική κοινότητα. Σ' αυτόν μπορούμε να κατατάξουμε και τον ελληνικό εθνικισμό πριν και κατά τη διάρκεια της ελληνική επανάστασης του 1821³⁰.

Ο πρωτεργάτης και διανοητής του ιταλικού ενοποιητικού κινήματος ήταν ένας φιλελεύθερος, για τον οποίο η εθνική ιδέα προέκυπτε αναπόφευκτα ως συνέπεια της αστικής αρχής για τη λαϊκή κυριαρχία, και δεν ήταν κατ' αρχήν εχθρική εναντίον του ατόμου. Αυτή η πεποίθηση ένωσε όλους τους οπαδούς του

Risorgimento-εθνικισμού. Γι' αυτό ο εθνικισμός αυτός χαρακτηρίζεται από τον Αμερικανό ιστορικό Carlton J. H. Hayes ως φιλελεύθερος εθνικισμός. Αυτός ο όρος, απ' ό,τι βλέπουμε, περιλαμβάνει το πιο βασικό: τη σύνδεση με το αστικοδημοκρατικό κίνημα χειραφέτησης. Επειδή χωρίς αυτό το κίνημα δεν θα είχε διαδοθεί η εθνική ιδέα, μερικοί ερευνητές μιλούν για "αυθεντικό εθνικισμό"³¹.

Η ήδη αναφερθείσα διεθνής των εθνικιστών, μόνο στο έδαφος της φιλελεύθερης εκδοχής μπορούσε να προκύψει. Τη βάση της αποτέλεσε η πίστη ότι όλα τα έθνη τα ενώνει η έχθρα τους απέναντι στη φεουδαρχική τυραννία. Ο υπερπολιτικός προσανατολισμός της προκάλεσε την αντίφαση του νέου κινήματος, ακριβώς όταν οι δυναστείες μετατράπηκαν σε πολυεθνικές μεγάλες αυτοκρατορίες. Ο φιλελεύθερος εθνικισμός στρεφόταν κατά της ξένης κυριαρχίας, κατά μια διπλή έννοια: ενάντια στην επικράτηση υπηκόων άλλων εθνών κι ενάντια σε μια τάξη για την οποία η εθνική ιδέα κατ' ουσίαν τής ήταν ξένη. Το φιλελεύθερο-εθνικιστικό αξίωμα της ισότητας των δικαιωμάτων όλων των εθνών, επέδρασε μετριοπαθέστερα απ' ό,τι σκέφθηκαν οι πρωταγωνιστές του. Οι εθνικιστές του Risorgimento έκαναν αυστηρή διάκριση μεταξύ "μονάδων", οι οποίες ήταν άξιες να συμβάλλουν στην εξέλιξη της ανθρωπότητας και σε εκείνες που δεν δικαιούνταν "ιστορικής νομιμοποίησης". Αν ίσχυε το "αξίωμα του κατώτερου ορίου"³² τα έθνη έπρεπε να παρουσιάσουν ένα ορισμένο μέγεθος για να γίνουν αποδεκτά ως μελλοντικές μονάδες και να υποστηριχθούν. Αυτή η αξίωση παρέμενε διαφορούμενη, αφού υπονοούσε πάντοτε την ύπαρξη μιας εξαιρετικής "ιστορικής αποστολής".

Ο φιλελεύθερος Mazzini ισχυριζόταν ότι: η "αποστολή" των Άγγλων είναι να ιδρύουν βιομηχανίες και υπερπόντιες αποικίες, το καθήκον των Γερμανών να διδάξουν τον κόσμο να σκέφτεται, των Ρώσων ο εκπολιτισμός της Ασίας, η δε Ιταλία έπρεπε, ως "τρίτη Ρώμη", να ηγηθεί του κόσμου³³. Όταν ο Mazzini το 1857 παρουσίαζε τον ιδανικό χάρτη της Ευρώπης, μόνον έντεκα έθνη ήταν αναγραμμένα σ' αυτόν. Στους Ιρλανδούς, για παράδειγμα, αρνιόταν κατηγορηματικά το status ενός έθνους, γιατί τους έλειπε η "ιστορική αποστολή".

Στο αξίωμα του κατώτερου ορίου βρισκόταν μια άρνηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης μικρότερων κοινωνικών μονάδων. Απ' αυτό αναπόφευκτα θα προέκυπτε η απόρριψή τους, μόλις αυτές θ' άρχιζαν να εγείρουν την αξίωση τους να υπάρχουν ως έθνη. Από την πίστη για "ειδικές αποστολές" των εθνών, δεν αναδυόταν μόνον ένα, τρόπον τινά, θρησκευτικό συναίσθημα. Σ' αυτή συμπεριλαμβανόταν επίσης και μια έμφαση στις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες μπορούσαν πολύ εύκολα να καταταχθούν σ' ένα ιεραρχημένο σχέδιο: Χρειαζόταν μόνο οι κάθε φορά ιδιαιτερότητες (όπως σκέψη, εκπολιτισμός, εκβιομηχάνιση κτλ) να αξιολογηθούν από ένα διαβαθμισμένο σύστημα.

Η βασική αντίφαση όμως στον φιλελεύθερο εθνικισμό αποκαλύπτεται διά του δόγματος ότι η ευτυχία των ανθρώπων εξαρτάται από την ύπαρξη ενός εθνικού κράτους³⁴. Χωρίς αυτήν την προσδοκία δεν θα είχε κινητοποιήσει ο εθνικισμός τόσους πολλούς ανθρώπους, ούτε θα μπορούσε να συσχετισθεί με τ' όνομά του τόσο μεγάλη ετοιμότητα για θυσίες. Σίγουρα όμως με την ίδρυση του κράτους δεν εξα-

φανίστηκαν κατά κανέναν τρόπο όλα τα προβλήματα, κι ακόμη παραπέρα, πολλά απ' αυτά άρχισαν ακριβώς μετά.

Μετά την επιτυχή ίδρυση του κράτους οι εθνικιστές δεν μπόρεσαν να χαρούν την επιτυχία τους. Έπρεπε να συμπληρώσουν το γρήγορα διαγραφόμενο χάσμα μεταξύ αξίωσης και πραγματικότητας του έθνους με νέα νοήματα, προτού η ενωμένη κοινότητα διαλυθεί από ανταγωνιστικά ξεσπάσματα. Η ειρήνευση ήταν επιτευκτική μόνον όταν το έθνος αναμειγνυόταν σε πιο μόνιμη βάση απ' ό,τι μέχρι τώρα στη διεθνή πολιτική. Ο εθνικισμός αποκτούσε έτσι αναπόφευκτα μια επιθετική νότα. Αυτό συνέβαινε στην περίπτωση όπου οι πληθυσμοί έπρεπε να δεσμευτούν με τα κράτη "τους" στον μεταξύ τους ανταγωνισμό για τις αποικίες και το μούρασμα του φυσικού πλούτου. Ήταν ακόμη και η περίπτωση, όπου η προβολή "φοβερών" εχθρών στο εσωτερικό και το εξωτερικό, έπρεπε να διδάξει τους ανθρώπους, ότι ακόμη κι αυτό το όχι τέλειο κράτος είναι οπωσδήποτε προτιμότερο από τη μνησικακία των ανταγωνιστών του.

Στους ταλαιπωρημένους κι ανασφαλείς πολίτες τέτοιες εκκλήσεις έβρισκαν όχι μόνο γόνιμο έδαφος, αλλά αρκετές φορές διατυπωνόταν σε κατηγορηματικότερη μορφή κι απαιτούσαν από τους πολιτικά υπεύθυνους την άμεση εκτέλεσή τους. Κατά του εθνικού φανατισμού των πολλών "μικρών ανθρώπων", ο εθνικισμός των ηγετικών ομάδων φαινόταν πράγματι μετριοπαθής. Απ' όλες τις κοινωνικές τάξεις ο μικροαστισμός ήταν προορισμένος για κάτι τέτοιο: να υπηρετήσει ως προπομπός τον επιθετικό εθνικισμό. Πιασμένοι στη λαβίδα μεταξύ της δομικής βίας του καπιταλιστικού ανταγωνισμού -εκπροσωπούμενου ως επί το πλείστον από τις μεγάλες τράπεζες, τα μεγάλα μονοπώλια ή γενικά τον ξένο παράγοντα- και των αυξημένων αξιώσεων και επιτυχιών οργάνωσης του προλεταριάτου, πολυάριθμοι οικείοι των ενδιάμεσων τάξεων αναζητούσαν τη σωτηρία τους στον εξτρεμιστικό εθνικισμό³⁵.

Όσο καιρό το εθνικό κίνημα δεν διευθετούσε τις επιθυμίες του μέσω του κράτους, δεν ήταν εμφανείς τέτοιου είδους αντιφάσεις. Το κίνημα στηριζόταν σ' έναν άμεμπτο φιλελευθερισμό. Στον εθνικισμό όμως με κράτος, προστέθηκε με εσωτερική συνέπεια το σχίσμα: Οι φιλελεύθεροι εθνικιστές παραμερίστηκαν από τους σωβινιστές "σφετεριστές της εξουσίας". Στους τελευταίους πολύ γρήγορα περιήλθε κι η καθοδήγηση του εθνικού στρατόπεδου!

Για το "δεξιό" αντίθετο τύπο, επικράτησε ο χαρακτηρισμός, ολοκληρωμένος ή ολοκληρωτικός εθνικισμός, (integraler Nationalismus)³⁶. Αυτός ο τύπος παράγεται από τις αντιφάσεις του φιλελεύθερου εθνικισμού, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι είναι και η αναγκαστική συνέπειά του. Καταδειχνει όμως τη σύμφυτη λογική η οποία ακολούθησε την πραγματική εξέλιξη. Θεωρούμε κάθε περιγραφή ανεπαρκή, όταν αρέσκειται στο να παρουσιάζει τις αναμφισβήτητες διαφορές μεταξύ των δύο μορφών εθνικισμού, χωρίς να αποδέχεται μια περισσότερο από συμπτωματική σχέση μεταξύ τους. Κατά κανόνα, ο εθνικισμός χωρίς κράτος περιγράφεται δημοκρατικότερος από τον επιτυχή κληρονόμο του. Όχι για τακτικούς λόγους -για να μην τρομάξουμε τους υποστηρικτές του- αλλά γιατί και οι δύο τύποι βρίσκονται σε αντιπαράθεση με διαφορετικές δυσκολίες ο καθένας. Κάθε "απελευθερωτικός

εθνισμός” φέρνει μαζί του ως Ιανός και τη διπροσωπία.

Στον φιλελεύθερο εθνικισμό η πίστη στο έθνος είναι συνδεδεμένη με την ιδέα του αυτόνομου υποκειμένου. Στον ολοκληρωτικό, απεναντίας, γίνεται απόλυτη. Το έθνος ισχύει ως εκείνη η αξία στην οποία όλες οι άλλες πρέπει οπωσδήποτε να υποταχθούν: “Δεν είσαι τίποτα, ο λαός σου είναι το παν”. Η εκλογή των μέσων για την επικράτησή του δεν γνωρίζει κανέναν περιορισμό πλέον στην ουτοπία μιας ενωμένης ανθρωπότητας: “Right or wrong, my country”. Χωρίς αμφιβολία, ο ολοκληρωτικός εθνικισμός νομιμοποιεί την ιμπεριαλιστική επέκταση. Στην εσωτερική πολιτική, το πρόγραμμά του απαιτεί την εξάλειψη δικαιοκρατικών και δημοκρατικών θεσμών, καθώς και κοινωνικών κατακτήσεων. Στην υπογράμμιση της πρωτοκαθεδρίας της εξωτερικής πολιτικής ή του “εθνικού συμφέροντος” εγγράφονται στο εσωτερικό της χώρας πολιτικοί σχηματισμοί τέτοιων αντιλήψεων³⁷. Η εθνικιστική αγκιτάτσια για παράδειγμα, στη βιλχεμινική Γερμανία στρεφόταν όχι μόνον ενάντια στην “ασεβή Αγγλία”, αλλά πάντοτε κι ενάντια στην ενσωμάτωση του “ξένου στοιχείου” στον ίδιο το λαό της: ενάντια στους δημοκρατικούς φιλελεύθερους και στους “απάτριδες” σοσιαλδημοκράτες³⁸.

6. Έθνος, Φυλή, Αυτοκρατορία

Ο ολοκληρωτικός εθνικισμός άρχισε να εμφανίζεται σε καθαρή μορφή κατά το 1880. Στο γερμανικό Ράιχ αρθρώθηκε κυρίως μόνιμα από την ίδρυση της Παγγοερμανικής Ένωσης το 1871³⁹. Όμως πριν 37 χρόνια ο Josef Arthur, Comte de Gobineau είχε δημοσιεύσει το δοκίμιό του *Essai sur l' inégalité des Races Humaines*. Σήμερα θεωρείται ως η θεωρητική θεμελίωση του μοντέρνου ρατσισμού⁴⁰. Η καταστροφική σύνδεση, ο φανατικός εθνικισμός και η ρατσιστική φαντασίωση, επιτρέπουν και στους δύο να εμφανίζονται ως δίδυμα αδέρφια.

Ο Gobineau “δεν ήταν ούτε εθνικιστής, ούτε Γάλλος πατριώτης”⁴¹. Ζούσε στο φεουδαρχικό ιδεατό κόσμο της αριστοκρατίας. Σ’ αυτό δεν έπαιζε τον αποφασιστικό ρόλο η εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά οι έμφυτες διαφορές. Το γαλλικό έθνος δεν ήταν για τον Gobineau μια αποδεκτή οντότητα, επειδή ο “όχλος” δεν μπορεί να σταθεί ποτέ στο ίδιο επίπεδο με την τάξη των ευγενών. Το αριστοκρατικό του ένστικτο υποστήριζε ότι τίποτα περισσότερο δεν βλάπτει την καλή τάξη μιας κοινωνίας, όσο η ανάμιξη του αίματος⁴². Ο Gobineau συνήγαγε απ’ αυτό ένα νόμο της ανθρώπινης διάκρισης. Ο υπέρτατος αριστοκράτης είναι η ράτσα⁴³.

Η ιδέα του έθνους είναι ακόμα και στην “αντικειμενική” της διατύπωση ελαστικότερη από την ιδέα της ράτσας. Οι άνθρωποι μπορούν να αναπτυχθούν μέσα σε έθνη ή να αφομοιωθούν απ’ αυτά. Τα έθνη μπορούν να διαμορφωθούν εντός ορισμένων συνόρων, έχουν ανάγκη το σχηματισμό. Σ’ αυτό συνηγορεί ο σύμφυτος αστικός χαρακτήρας του εθνικισμού. Απεναντίας, η ένταξη σε μια φυλή φαντάζει ως βιολογική σταθερά: “Ο ρατσισμός ως ιδεολογία καθορίζεται με το εξής περιεχόμενο: 1) Εγγράφεται μια σπουδαιότητα ορισμένων βιολογικών γνωρισμάτων, η

οποία γίνεται σημείο αναγνώρισης των συγκεκριμένων ομάδων. Καθεστώς και καταγωγή των ομάδων παρουσιάζονται ως φυσιολογικά και αμετάβλητα και το να διαφέρει μια ομάδα εμφανίζεται ως ενδογενές γεγονός. Με άλλα λόγια λαμβάνει χώρα η διαδικασία σχηματισμού της ράτσας. 2) Η κατ' αυτόν τον τρόπο χαρακτηρισμένη ομάδα πρέπει να εφοδιασθεί με συμπληρωματικά, αρνητικά αξιολογούμενα (βιολογικά ή πολιτισμικά) γνωρίσματα και να παρουσιασθεί ως πρόξενος αρνητικών συνεπειών για τις άλλες ομάδες⁴⁴. Σ' αυτή την συγκέντρωση φυσικών διαφορών αποδεικνύεται ο σύμφυτος μεγαλειώδης χαρακτήρας του ρατσισμού.

Ο εθνικισμός τονίζει τις διαφορές μεταξύ εθνών, ο φεουδαρχισμός τις διαφορές μεταξύ τάξεων. Στο παγκόσμιο καπιταλιστικό κυρίαρχο σύστημα αιχάνεται περαιτέρω η εσωτερική κοινωνική αντίθεση μεταξύ αρχόντων και αρχομένων σε διεθνή κλίμακα. Ο λόγος για μια παγκόσμια ταξική διάσπαση μεταξύ καπιταλιστικών κέντρων και περιφερειών, αποικιοκρατών και αποικιοκρατουμένων, μπορεί και να οφείλεται σε μια μεταφορική υπερδιαστολή της έννοιας της τάξης. Διευκολύνει όμως τη μεταφορά της σκέψης από το φεουδαρχικό στον καπιταλιστικό κόσμο.

Στην εποχή της αποικιοκρατίας μπορούσαν ακόμη κι οι απλοί στρατιώτες, μια κι ανήκαν στις αποικιακές δυνάμεις να συμπεριφέρονται απέναντι στους ιθαγενείς "όπως οι βασιλιάδες". Ενώ οι στρατοί στα ευρωπαϊκά πάτρια εδάφη εμφανίζονταν πάντα ακαλλώπιστοι, οι αποικιοκρατικές δυνάμεις της "δημόσιας τάξης" εξωραϊζονταν με στολές, για την αίθουσα χορού, σαθιά κι άλογα: "Όπου το πρωσσικό επιτελείο -ο στρατιωτικός δάσκαλος της Ευρώπης- έδινε μεγάλη σημασία στην ανώνυμη αλληλεγγύη ενός επαγγελματικού σώματος στρατού, στο πυροβολικό, στους σιδηρόδρομους, στο μηχανικό, στο στρατηγικό σχεδιασμό και στα παρόμοια, για τους αποικιοκρατικούς στρατούς αντ' αυτών υπήρχε η δόξα, η προσωπική ανδρεία, και μια αρχαϊκή επιτηδευμένη συμπεριφορά σε πρώτη γραμμή"⁴⁵.

Πιο αιχμηρά διατυπωμένο: Ο ρατσισμός είναι το φεουδαλικό αξίωμα στην εποχή του ιμπεριαλισμού. Διαφορές του αίματος νομιμοποιούσαν τώρα λιγότερο τις διαφορές εντός των μητροπολιτικών κοινωνιών, απ' όσο εκείνων εντός του παγκόσμιου συστήματος.

Από τη διαφορετική "ιστορική καταγωγή" των δύο κινημάτων, γίνεται κατανοητό γιατί ο εθνικισμός και ο ρατσισμός μπόρεσαν να έρθουν σε επαφή ακριβώς με την εμφάνιση του "επίσημου εθνικισμού" στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Αυτός ο εθνικισμός οφείλει τ' όνομά του στη λαϊκίστικη στρατηγική των δυναστικών ομάδων να διατηρήσουν τις κυρίαρχες θέσεις τους, αφού κατάφεραν να τοποθετηθούν στην κορυφή των εθνικών επιδιώξεων⁴⁶. Σ' αυτήν την προσαρμογή η λογική του αίματος συγχωνεύεται με τη λογική της συγκρότησης, το παράδειγμα της φυλής, με το παράδειγμα του έθνους.

Και τα δύο στοιχεία τα βρίσκουμε στην πιο ακραία τους μορφή στον εθνικοσοσιαλισμό. Το "ρατσιστικό κατασκευασμά" του βασίστηκε στη διάκριση μεταξύ μιας άριας μεγάλης φυλής και μιας σημιτικής. Απέναντι στις δυτικές δυνάμεις η ναζιστική Γερμανία συμπεριφέρθηκε γενικά σύμφωνα με το πρότυπο του ενδοϊμπε-

ριαλιστικού ανταγωνισμού, ιδεολογική έκφραση του οποίου ήταν ο ολοκληρωτικός εθνικισμός. Απέναντι όμως στα ανατολικοευρωπαϊκά κράτη εγκατέλειψε την αρχή της αναγνώρισης του δικαιώματος ύπαρξης άλλων εθνών. Η περιφρόνηση αυτής της αρχής: “υπέρβαση του εθνικισμού” δεν έχει κατανοηθεί αρκετά. Ανταποκρίνεται ίσως στην αρχαία ιδέα περί αυτοκρατορίας. Για μια αυτοκρατορία ο περίγυρος δεν κατοικείται από κυρίαρχα κράτη, αλλά από ορδές υπανθρώπων. Έτσι θεωρείται απ’ αυτήν χώρος που μπορεί να αποικιοποιηθεί.

Και πάλι πιο αιχμηρά ειπωμένο: Ο εθνικοσοσιαλισμός υπερέβη τη μοντέρνα ιδέα του εθνικού κράτους στο πνεύμα της προμοντέρνας ιδέας της αυτοκρατορίας, ενισχυμένος από το φεουδαλικό αξίωμα του ρατσισμού. Από αυτόν τον συνδυασμό τριών διαφορετικών ιστορικών λογικών αντιλήψεων του συστήματος-περιβάλλοντος-σχέσεις, αποκαλύπτεται η δολοφονική δυναμική του κινήματος των μελανοχιτώνων.

7. Προοπτική

Ο εθνικισμός όμως, και μ’ αυτό ξαναγυρίζουμε πίσω στην εισαγωγική παρατήρηση, αποδεικνύεται σήμερα ανησυχητικά ζωτικός. Η ζωηρότητα του έχει ανάγκη εξήγησης, γιατί δεν φαίνεται να συσχετίζεται με την δυναμικότητα του να λύσει κοινωνικά προβλήματα. Στην εποχή των πολυεθνικών εταιριών, της παγκόσμιας χρηματιστικής αγοράς, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της διεθνοποιημένης αγοράς των εξοπλισμών, παρελαύνει ο εθνικισμός ντυμένος με ρούχα παρωχημένων αγώνων, φορτωμένος με βία όσο ποτέ άλλοτε, προς την κατεύθυνση μιας *fata morgana*, του οράματος της “εθνικής καθαρότητας”. Αυτό δυστυχώς καταδεικνύουν τα τελευταία γεγονότα του Solingen στη Γερμανία καθώς και οι “εθνικές εκκαθαρίσεις” στην πρώην Γιουγκοσλαβία.

Μπαιίνει αμέσως το ερώτημα. Από που αντλεί ο εθνικισμός τη ζωτικότητά του; Είναι κοινά παραδεκτό ότι ο εθνικισμός κάτι έχει να κάνει με την ανθρώπινη ανάγκη για ταυτότητα. Επειδή όμως αυτό αφορούσε και τους ανθρώπους του Μεσαίωνα ακριβώς τόσο, όσο και τους μοντέρνους, πρέπει να αναζητήσουμε την απάντηση στην ιστορία, και όχι στην ανθρωπολογία. Επ’ αυτού θα πρέπει να παρατηρήσουμε όμως κατ’ αρχήν τα εξής: Το έθνος είναι μια αρκετά αφηρημένη ενότητα. Χωρίς μια υψηλή συμβολική δαπάνη, χωρίς εθνικούς ύμνους, εθνικές σημαίες, ομοιόμορφες στολές και τα παρόμοια, θα έμενε ασύλληπτη και κενή. Την εντυπωσιακότερη όμως προβολή προσδίδει στο έθνος μια απειλή, φανταστική ή πραγματική, προερχόμενη από το εσωτερικό της χώρας ή το εξωτερικό. Η βία είναι το αποτελεσματικότερο μέσο συνοχής της φανταστικής κοινότητας έθνους.

Εξ’ άλλου, όπως έχει υποστηρίξει ο Ernest Gellner, η εθνική πίστη στηρίζεται σε μια λειτουργική απαίτηση όλων των βιομηχανοποιημένων με καταμερισμό εργασίας κοινωνιών: μιας κοινής υψηλής κουλτούρας. Στην ιστορική αναφορά προσαθήσαμε να δείξουμε, πως αυτή η κουλτούρα αποκρυσταλλώθηκε ως εκλαϊκευ-

μένη μορφή του διαμαρτυρόμενου θεού. Με την καταστροφή των παλαιών μονάδων έπαυσε να υπάρχει και η ανάγκη για υποκατάστατο- κοινοτήτων. Ο εθνικισμός μπόρεσε να το ικανοποιήσει αυτό τόσο καλά, γιατί ήταν ένα πολύ σύγχρονο φαινόμενο: μια “πολιτική θρησκεία” μ’ ένα δυνατό υπόβαθρο στην καπιταλιστική πραγματικότητα.

Το, από τον Gellner εξακριβωμένο, προαπαιτούμενο, διατηρήθηκε στον βιομηχανοποιημένο κόσμο μέσα σ’ όλες τις μεταβολές που υπέστη το διεθνές σύστημα. Ναι μεν δεν πρέπει η κοινή υψηλή κουλτούρα να είναι εθνική, εν τούτοις συνεχίζουν να υπάρχουν, πρώτον, τα ξεχωριστά κράτη, κι όσο σε υψηλότερους τόνους διατυμπανίζεται η αυθεντικότητά τους, τόσο πιο σκληροί γίνονται οι ανταγωνιστές της. Ένα επίκαιρο παράδειγμα προσφέρει η Ευρωπαϊκή Ένωση, στη διαμάχη της για μια κοινή εξωτερική πολιτική ασφάλειας. Δεύτερον, η υπερεθνική πολιτική αποδεικνύεται ως πιο αφηρημένη, κι ακόμη πιο ασύλληπτη από την εθνική. Αυτό το σημείο θεωρούμε και το πιο αποφασιστικό: Η αναγέννηση του εθνικισμού είναι αποτέλεσμα αφηρημένων διεθνοποιημένων διαδικασιών, οι οποίες δικαίως φαίνονται στην Ανατολή και στη Δύση διαφορετικές. Κοινό και στις δύο ήταν και είναι άτι στους ανθρώπους η “αξία” υπερεθνικών προσανατολισμών δεν ήταν ούτε είναι παρούσα στην εγκόσμια ζωή.

Στα πρώην “υπαρκτά σοσιαλιστικά” συστήματα, η διεθνοιστική ρητορική των κρατούντων βρισκόταν σε αντίθεση με την πραγματικότητα: “Αδελφική” βοήθεια εκφράστηκε ως στρατιωτική εισβολή, ενάντια στη θέληση ανθρώπων που πραγματικά ήθελαν βοήθεια. Όταν ταξίδευαν πολίτες των “σοσιαλιστικών” χωρών στο εξωτερικό, ή και σε μια χώρα της Κομεκόν, ζούσαν την άنيση μεταχείριση τους ως φορείς ενός σχεδόν άχρηστου νομίσματος. Στο πρώην κράτος των “αγροτών και εργατών” υποδέχθηκαν εργάτες από μακρινές χώρες -αν και σε μικρό αριθμό κύρια από το Βιετνάμ, την Αγγκόλα, την Μοζαμβίκη- οι οποίοι κρατήθηκαν από τον ντόπιο στο διεθνοιστικό πνεύμα γαλουχημένο πληθυσμό σε απόσταση, σε σπίτια γκέτο. Και δύο χρόνια μετά την “ενοποίηση” της Γερμανίας, απειλούνται ακόμη και με φυσική εξόντωση. Τα γεγονότα στο Ρόστοκ επιβεβαιώνουν δυστυχώς αυτή την εξέλιξη.

Το αργότερο από την ανακήρυξη του “σοσιαλισμού σε μια χώρα” από τον τέως κομισάριο των εθνότητων Ι. Β. Στάλιν, ο εθνικισμός άρχισε να εισβάλλει ως “παραγωγική δύναμη” στο σοσιαλιστικό δρόμο ανάπτυξης της κοινωνίας. Αν και δεν μπόρεσαν να τελεφορήσουν ιδιαίτερα στα μετέπειτα κράτη-δορυφόρους της Σοβιετικής Ένωσης οι εθνικιστικές ενθαρρυντικές προσπάθειες των εκάστοτε κρατούντων, εκδηλώθηκε όμως με πλήρη σαφήνεια η εθνική αξίωση. Αυτήν πήραν σοβαρότερα υπόψη τους οι αρχόμενοι παρά το σύστημα, το οποίο την εξόριζε.

Αντίθετα, στη Δύση, τα διεθνή μονοπώλια αποδείχθηκαν πρωτοπόροι του διεθνοισμού. Στους ανθρώπους οι οποίοι ήταν ενσωματωμένοι στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής, αναλόγως με τη θέση τους στην εθνική και διεθνή ιεραρχία, η γενική επέκταση φαινόταν ως ευλογία φθηνών καταναλωτικών αγαθών ή ως κατάρα του εντεινόμενου ανταγωνισμού.

Η “άρθρωση” τριών χώρων λειτουργίας, της παγκόσμιας αγοράς (οικονομία), του κράτους (πολιτική) και της περιοχής (ζωικός κόσμος και οικολογία), επιτέλεστηκε στο καπιταλιστικό παγκόσμιο σύστημα πίσω από τις πλάτες των άμεσα “πληττομένων”⁴⁷. ‘Όσο πιο αφηρημένη είναι η δομική βία της αγοράς, τόσο μεγαλύτερη είναι η τάση για το συγκεκριμένο, το οικείο, το συνοπτικό. Το εθνικό κράτος είναι πιο συγκεκριμένο (όχι με την εγγεληνή, αλλά με την επικρατούσα έννοια της λέξης) από την παγκόσμια αγορά, η περιοχή πιο συγκεκριμένη από το κράτος. Τα αυτονομοστικά κινήματα πολλών ευρωπαϊκών κρατών θέλουν να εξαλείψουν την παραπάνω αναφερόμενη διαφορά.

Βέβαια για τα υπόλοιπα ισχύει ότι η πίστη στο κράτος είναι συνδεδεμένη με την ικανότητα του να θέτει όρια στην παγκόσμια αναγκαστική αλληλοεξάρτηση. Από το παγκόσμιο σύστημα επιτρέπεται να εισέλθει ό,τι ευνοεί τη δική του ευημερία: τα φθηνά προϊόντα ναι, όχι όμως και οι φτωχοί φυγάδες λόγω πολέμων, πείνας ή καταστροφής του περιβάλλοντος. Το κράτος είναι, σε τέτοιο βαθμό επιφορτισμένο, όσο η διεθνοποίηση της οικονομίας και οι συνέπειες της περιορίζουν το δικαίωμα επιλογής του. “Απέτυχε” το κράτος, μπορεί εύκολα να προβλεφθεί η παλινδρομήσή του στη μικρότερη μονάδα: το βήμα στην προτεινόμενη πολιτική κοινότητα περιοχή, η οποία σε κατάλληλο χρόνο θα μπορούσε να ξαναπάρει τη μορφή ενός κράτους. Δεν είναι η Ευρώπη των περιοχών, όπως επικαλούνται οι σοσιαλδημοκράτες κι οι πράσινοι, που βρίσκεται στο τέλος αυτής της εξέλιξης, αλλά το “φρούριο περιοχή”: γηγενής, στενοκέφαλη, και “εθνικά καθαρή”!

Υποσημειώσεις

1. Ernest Gellner 1964, σ. 169.

2. Ίδρυση κρατών στην Ευρώπη 1815-1922: 1830 Ελλάδα, 1831 Βέλγιο, 1861 Ιταλία, 1871 Γερμανικό Ράϊχ, 1878 Ρουμανία, Σερβία, Μαυροβούνιο, 1905 Νορβηγία, 1908 Βουλγαρία, 1913 Αλβανία, 1917 Φινλανδία, 1918 Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Λιθουανία, Λεττονία, Εσθονία, Βασίλειο της Σερβίας, Κροατίας και Σλοβενίας (από το 1929: Γιουγκοσλαβία), 1922 Ιρλανδία.

3. Αναφέρεται από τον Peter Alter στο: B.C. Shafer, *Faces of Nationalism, New Realities and Old Myths*, New York 1972, σ. 16.

4. K. W. Deutsch, *Nation und Welt*, in: *Nationalbildung- Nationalstaat-Integration*, Hg. A. Ashkenasi und P. Schulye, Düsseldorf 1972, σ. 204.

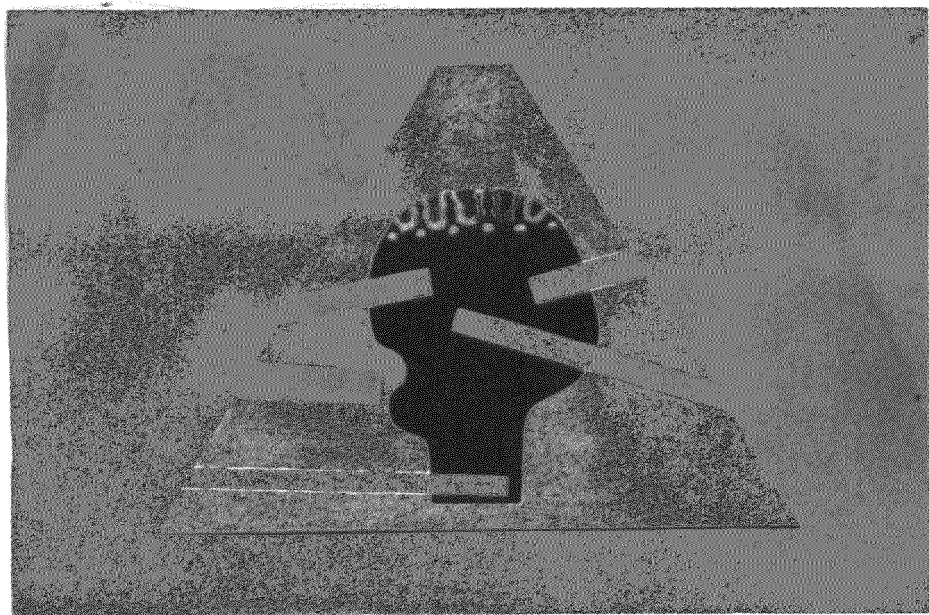
5. Στο ίδιο, σ. 52.

6. T. Schieder, *Probleme der Nationalismus-Forschung*, in: ders. u. P. Burian Hg., *Sozialstruktur u. Organisation Europäischen Nationalbewegungen*, Μόναχο 1971, σ. 11.

7. Peter Alter, *Nationalismus*, Φρανκφούρτη a.M 1985, σ. 14.

8. F. Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat* (1907), Μόναχο 1969, δεύτερη έκδοση.
9. Ernest Gellner, *Nationalismus und Moderne*, Βερολίνο 1991, σ. 20 σσ.
10. Gellner, ό.π., σ. 24.
11. Benedict Anderson, *Die Erfindung der Nation*, Φρανκφούρτη/Νέα Υόρκη 1988, σ. 67-71.
12. Η βαθμίδα της κουλτούρας με υψηλή ανάπτυξη μεθόδων παραγωγής, κοινωνικών δομών και ανεπτυγμένων συστημάτων πολιτικής κυριαρχίας χαρακτηρίζεται ως υψηλή κουλτούρα.
13. Gellner, ό.π., σ. 204 κ.ε.
14. Κοινωνική θεωρία που αναφέρεται στην πλήρη ισότητα στην ανθρώπινη κοινωνία σχετικά με την πραγματοποίησή της.
15. Ι.Β. Στάλιν 1912, αναφ. στο: Hobsbawm, ό.π., σ. 16. Πρβλ. και φιλοσοφικό λεξικό *M. Ροζε-ντάλ*, σ. 244, Αθήνα 1976.
16. Elmar Altvater, *Sachzwang Weltmarkt*, Αμβούργο 1987.
17. Βλ. Anderson 1988, Gellner 1991, Hobsbawm 1991, Winkler 1978, Tom Nairn in: *Nationalismus und Marxismus*, Βερολίνο 1978.
18. Άγνωστος ποιητής, αναφ. στο: Karl W. Deutsch, *Der Nationalismus und seine Alternativen*, Μόναχο 1972, σ. 9.
19. Benedict Anderson, *Die Erfindung...* ό.π., σελ. 15.
20. Αναφ. στο: Hobsbawm, ό.π., σ. 58.
21. Ekkehart Krippendorff, *Staat und Krieg*, Φρανκφούρτη α.Μ 1985.
22. Peter Alter, *Nationalismus*, Φρανκφούρτη α.Μ. 1985, σ. 37.
23. Στο ίδιο, σ. 36.
24. Στο ίδιο, σ. 8.
25. Alter, ό.π., σ. 21.
26. στο ίδιο, σ. 23.
27. Hobsbawm, ό.π., σ. 32.
28. Η διαφορά με τη γερμανική και όχι με την ελληνική, όπως πιστεύουν αρκετοί Έλληνες ήταν πολύ μικρή.
29. Alter, ό.π., σ. 19.
30. Alter, ό.π., σ. 33.
31. Στο ίδιο
32. Hobsbawm, ό.π., σ. 44 κ.ε
33. Alter, ό.π., σ. 34.
34. Στο ίδιο, σ. 29.
35. Hobsbawm, ό.π., σ. 143
36. Ο εθνικισμός που επιβάλλεται σ' όλα τα επίπεδα της κοινωνίας.
37. Επ' αυτού καλύτερο παράδειγμα για σύγκριση είναι η ίδρυση του νέου πολιτικού σχηματισμού "Πολιτική Ανοιξη" υπό την ηγεσία του πρώην υπουργού των Εξωτερικών, Αντώνη Σαμαρά.
38. Alter, ό.π., σ. 47.
39. Στο ίδιο, σ. 46.
40. Anderson, ό.π., σ. 150.
41. Ernst Cassirer, *Der Mythos des Staates*, Φρανκφούρτη α.Μ. 1988, s. 310.

42. Στο ίδιο.
43. Στο ίδιο, σ. 311.
44. Robert Miles, *Bedeutungskonstitution und der Begriff des Rassismus*, in: *Das Argument* Bd. 31, σ. 353 σσ., Αμβούργο 1989.
45. Anderson, ό.π., σ. 152.
46. Στο ίδιο
47. Elmar Altvater, *Sachzwang...* ό.π.

Χτυπημένη διαδηλώτρια, 1981.